

WŁADYSŁAW CHAIM CSSR

RELIGIJNOŚĆ SPÓJNA

Pojęcie i pomiar

I. SPÓJNOŚĆ W KONTEKŚCIE INNYCH CECH RELIGIJNOŚCI

Istotę uniwersalnego faktu, jakim jest religia, stanowi wiara w Boga, czyli odniesienie człowieka do nadprzyrodzoności. W strukturę fenomenu religijnego wchodzi przedmiot religii (nadprzyrodzoność), podmiot religijny (jednostka, społeczność, *sacrum* w jednostce) oraz wzajemne oddziaływanie (zewnętrzne i wewnętrzne) przedmiotu i podmiotu¹.

Religia ujmowana jako system jest zwartą strukturą, w której da się wyodrębnić wymiary znajdujące się we wzajemnym związku: rytualny, doktrynalny, wiedzy, doświadczenia religijnego i moralny². Chociaż religia jako system jest zwarta, to jednak stwierdza się, że ludzkie postawy wobec nadprzyrodzoności przedstawiają duże zróżnicowanie tak w zakresie religijnych zasad wspólnoty religijnej wyrażonych w wymiarze doktrynalnym, jak też w pozostałych wymiarach. Na rozbieżność między płaszczyzną treści ujmowaną w oficjalnym modelu przekonań religijnych (dogmaty, artykuły wiary) a płaszczyzną postaw jednostek religijnych wobec tych treści wskazuje doświadczenie pastoralne i raporty kościelne o stanie religijności³.

Badania socjologiczne stwierdzają, że zjawisko selektywności w stosunku do doktryny kościelnej istnieje już od wielu lat i ma charakter powszechny⁴. Postawa wybiórcza dotyczy w szczególności sposobu przekonań eschatologicznych. Stwierdza się więc, że wewnątrz zespołu chrześcijańskich przekonań na temat życia po śmierci jedne treści są przyjmowane a inne odrzucane⁵. Jed-

¹ Por. G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, Warszawa 1978.

² Wśród wielu opracowań te wymiary najczęściej się powtarzają jako istotne dla religii.

³ Por. J. Ratzinger, *Raport o stanie wiary*, Kraków—Warszawa—Struga 1986.

⁴ Por.: P. Deloof, *Who believes in the hereafter*, [w:] A. Godin (ed.): *Death and Presence*, Brussels 1972; J. Mariański, *Podstawowy konsensus wiary w społeczeństwie polskim*, „Roczniki Nauk Społecznych” 9 : 1981 s. 5—26; H. M. Nelson, *Life without after-Life: Toward congruency of belief across generations*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 20 : 1981 s. 109—118; R. Sigelman, *Review of the Pools (Multinational Surveys of Religious Beliefs)*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 16 : 1977 s. 289—294.

⁵ B. R. Hertel, *Inconsistency of Beliefs in the Existence of Heaven and Afterlife*, „Review of Religious Research” 21 : 1980 s. 171 — 183.

nocześnie zauważa się, że temu zjawisku nie towarzyszy obniżenie religijności w ogóle, lecz zmniejszanie się religijności kościelnej. Miejsce religijności tradycyjnej zajmuje religijność (postawa) selektywna.

Zauważa się więc kształtowanie nowych modeli religijności kościelnej lub pozakościelnej⁶. Nie przyjmuje się całej doktryny kościelnej, lecz tylko niektóre dogmaty wiary, natomiast inne się odrzuca. Miejsce autorytetu Kościoła zajmuje osobista legitymizacja wiary, własne uzasadnienie i własna racjonalizacja („nieświadomi heretycy”)⁷. Pod wpływem kulturowego pluralizmu następuje sekularyzacja świadomości jednostki. Zmniejszające się zaangażowanie kultowe i osłabianie się konformizmów zewnątrzgrupowych uzależnia przyjmowanie poglądów religijnych od sytuacji osobistej jednostki, w której Kościół traktowany jest jako instytucja doradcza, a nie normotwórcza. Innym źródłem religijności niekonsekwentnej jest niejednakowa zdolność jednostek do przyswojenia sobie treści stanowiących doktrynę chrześcijańską⁸. Postępujący proces wybiórczości jest wiązany także z kryzysem przekazu wartości religijno-kościelnych⁹, ze zmianami w statusie socjoekonomicznym¹⁰ czy mobilnością (*mobility*) społeczną¹¹.

Ortodoksja religijna oznacza właściwy pogląd, zgodność osobistych poglądów jednostki z systemem przekonań grupy religijnej, do której przynależy¹². Jest ona uważana za ważny wskaźnik w innych wymiarach religijności (praktyki, wiedza, doświadczenie, etyka). Konstruując metody pomiaru ortodoksji religijnej i korzystając z metod statystycznych, psychologowie religii poszukują w obszarze wymiaru ideologicznego czynników, które leżą u podstaw procesu selektywności i które mogłyby pomóc w wyjaśnieniu heterodoksji religijnej. Przykładem takich badań jest zidentyfikowanie dwóch wymiarów wewnątrz skali chrześcijańskiej ortodoksji, tj. ortodoksji tradycyjnej i racjonalistycznej (*rationalized*)¹³.

⁶ J. Mariański, „Religijność bez Kościoła” w *świecie badań socjologicznych*, „Collectanea Theologica” 2 : 1982 s. 118 — 126; K. Ryczan, *Postawy wobec wierzeń religijnych. Studium socjologiczne w świetle badań międzygeneracyjnych*, „Roczniki Teologiczne” 30 : 1983 s. 239 — 250.

⁷ Por. Wł. Piwowarski, *Blaski i cienie polskiej religijności*, [w:] J. Wołkowski (red.), *Oblicza katolicyzmu w Polsce*, Warszawa 1984.

⁸ J. Mariański, *Kościół w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa 1983, 78 nn.; P. de Oliveira, *Kościół, prawowierność a społeczeństwo pluralistyczne*, „Concilium” 1 — 5 : 1970 s. 65 — 73; P. M. Zulehner, *Religiosität und Kirchlichkeit*, „Theologisch-Praktische Quartalschrift” 122 : 1974 s. 336 — 346.

⁹ J.J. Degenhardt, *Traditionskrise des Glaubens*, „Stimmen der Zeit” 10 : 1986 s. 651 — 662; R. Köcher, *Die Entwicklung von Religiosität und Kirchlichkeit seit dem zweiten Weltkrieg bis heute*, „Diakonia” 19 : 1988 s. 35 — 39.

¹⁰ S. Gaede, *Religious Participation, Socioeconomic Status and Belief-orthodoxy*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 16 : 1977 s. 245 — 253.

¹¹ R. F. van Roy, F. D. Bean, J. R. Wood, *Social Mobility and Doctrinal Orthodoxy*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 12 : 1973 s. 427 — 439.

¹² J. P. Deconchy, *La psychologie sociale experimentale et le problème de la genèse et de la gestation de l'irrationnel*, Cracovie 1986.

¹³ D. B. Lindsey, B. W. Sirotnik, J. Heeren, *Measuring Christian Orthodoxy: Reassessing the Issue of Unidimensionality*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 25 : 1986 s. 328 — 338.

Inną próbą analizy źródeł religijności „niekonsekwentnej” była konstrukcja skali do badania przekonań religijnych, opracowana przez R. A. Hunta uwzględniająca trzy możliwe sposoby rozumienia religijnego zaangażowania, wyrażanego w doktrynie: literalnego, antyliteralnego i mitologicznego¹⁴. L. B. Brown poszukując psychospołecznych korelatów przekonań religijnych stwierdził, że stanowią one względnie izolowany system poznawczy, który dla swego podtrzymania wymaga silnego wsparcia społecznego ze strony religijnej instytucji¹⁵.

Badania, o których wyżej wspomniano, są kolejnym krokiem w kierunku lepszego zrozumienia funkcjonowania wymiaru doktrynalnego w religijności. Ich uogólnienie i jednoznaczna interpretację utrudnia fakt, że były one często przeprowadzane na małych grupach, przy pomocy metod nie zawsze spełniających niezbędne kryteria rzetelności, oraz brak im kontekstu psychologicznej teorii religijności selektywnej.

Zamiar skonstruowania metody do pomiaru spójności przekonań religijnych był inspirowany faktem istnienia religijności selektywnej, która nie jest wystarczająco wyjaśniona od strony psychologicznej. Wydaje się być interesujące i ważne poznawczo opracowanie narzędzia nie tylko do identyfikacji tych aspektów systemu przekonań, do których najczęściej odnoszą się postawy selektywne. Potrzebne jest narzędzie badające intensywność (siłę) ustosunkowania do poszczególnych elementów systemu przekonań religijnych, umożliwiające stwierdzenie, na ile poszczególne przekonania, podtrzymywane przez jednostkę, są z sobą zgodne, jeśli chodzi o siłę ustosunkowania, tzn. na ile spójny jest system przekonań obecny w komponencie poznawczym postawy religijnej. Pomiar stopnia spójności przekonań może się okazać odpowiednim punktem wyjścia do wykrywania religijności spójnej i różnego typu religijności niespójnej. Może także być pomocny w znalezieniu zmiennych religijnych i psychologicznych odpowiedzialnych za formowanie się jednostkowych przekonań religijnych, a tym samym za zróżnicowanie w ustosunkowaniu do obiektywnego ich systemu.

Niniejszy artykuł, po wprowadzeniu w stan zagadnienia, referuje próbę opracowania skali do pomiaru zgodności osobistych przekonań religijnych z systemem reprezentowanym przez religię katolicką, oraz do pomiaru ich wewnętrznej spójności. Pierwsza część przedstawia etapy konstrukcji skali, a druga i trzecia metody statystycznego jej opracowania.

¹⁴ R. A. Hunt, *Mythological-symbolic Religious Commitment: the LAM scales*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 11 : 1972 s. 42 — 52.

¹⁵ L.B. Brown, *A Study of Religious Belief*, „British Journal of Psychology” 53 : 1962 s. 259 — 272.

II. ETAPY KONSTRUKCJI SKALI SPÓJNEJ RELIGIJNOŚCI (SSR)

Przedmiotem pomiaru jest postawa jednostki wobec systemu przekonań religijnych zawartych w doktrynalnym modelu Kościoła katolickiego. Pomiar ten dotyczy spójności przekonań religijnych posiadanych przez jednostkę, a także ich zgodności z obiektywnym systemem przekonań religijnych¹⁶. Metoda pozwala ustalić zakres zgodności indywidualnych przekonań z systemem przekonań i stopień wewnętrznej spójności subiektywnych przekonań jednostki.

Spójność może być rozumiana w kilku znaczeniach. Pomijając spójność na płaszczyźnie treści, zajmiemy się spójnością (cohesion) na płaszczyźnie postawy¹⁷. W literaturze rozpatruje się wewnętrzną spójność poznawczego składnika postawy jako relację pomiędzy różnymi sądami o przedmiocie postawy. Relacje logiczne i psychologiczne między tymi sądami wyznaczają dwa rodzaje spójności wewnętrznej obrazu przedmiotu postawy: spójność logiczną i spójność afektywną. Ze względu na przedmiot badań, którym jest system przekonań religijnych przyjęte zostało własne rozumienie spójnej religijności, lub inaczej mówiąc spójności przekonań religijnych.¹⁸

Religijność jest spójna, gdy stosunek jednostki do systemu przekonań religijnych jest zgodny pod względem wartości i intensywności w zakresie wszystkich jego elementów. Religijność spójna wyraża się więc w podobnej asercji poszczególnych aspektów systemu przekonań religijnych. Spójność asercji przedmiotu religijnego może występować przy różnej wartości (dodatnia, ujemna) i na dowolnym stopniu jej intensywności. Spójność jest stałością indywidualną, jest miarą, w jakiej jednostka w różnych przekonaniach, w różnych sytuacjach i w różnych momentach przejawia postawę tej samej wartości lub identyczną. Spójność przekonań określa także stopień, w jakim postawa jednostki wobec systemu przekonań religijnych może być prognozowana. Przy braku wyżej opisanej spójności przekonań mamy do czynienia z religijnością niespójną¹⁹.

Przedmiotem pomiaru dokonywanego przy pomocy SSR jest spójność przekonań religijnych jednostki. Przy pomocy SSR mierzy się także zgodność przekonań jednostki z obiektywnym systemem przekonań religijnych. Wskaźnikami spójności są słowne odpowiedzi osoby badanej, charakteryzujące jej

¹⁶ W artykule konstruowana skala będzie oznaczona skrótem SSR.

¹⁷ Por. Wł. Prężyna, *Koncepcja postawy w psychologii*, „Roczniki Filozoficzne” 15 : 1967 z 4 s. 25 — 38.

¹⁸ Spójność systemu przekonań (płaszczyzna treści) wyraża się w wewnętrznej zgodności twierdzeń wchodzących w skład jakiegoś systemu, jak też w systematycznym powiązaniu (istnienie związków i wzajemnego wynikania twierdzeń); por. J. G. Barbour, *Mity, modele, paradygmaty*, Kraków 1984, s. 187.

¹⁹ Por. S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] S. Nowak (red.), *Teorie postaw*, Warszawa 1973; K. Pawlik, *Cosistenza del comportamento*, [w:] *Dizionario di psicologia*, Roma 1982, s. 253; Wł. Prężyna, *juw.*, s. 34.

ustosunkowanie wobec przedmiotu, w postaci twierdzeń zawierających opinie (przekonania) o tym przedmiocie. Do opracowania *SSR* wybrano pewną liczbę wskaźników treściowo dotyczących *sacrum* (w znaczeniu podanym przez Objawienie) i Kościoła jako instytucji pośredniczącej w religijności. Właściwy dobór próbek wskaźników wybranej z ich ogółu oraz ich wyskalowanie stanowi poszczególne etapy konstrukcji skali.

W procedurze konstrukcji *SSR* uwzględniono: 1°, określenie treści przedmiotu ustosunkowania; 2°, dobór odpowiednich wskaźników wyrażających stosunek jednostki wobec tego przedmiotu; 3°, wprowadzenie takiego układu twierdzeń, przy pomocy którego można dokonać pomiaru spójności ustosunkowania do przedmiotu.

Przedmiot religijnej postawy, której spójność jest mierzona za pomocą *SSR*, stanowi rzeczywistość oznaczona pojęciami *nadprzyrodzoność* i *Kościół*. W systemie przekonań rzeczywistość ta przyporządkowana jest zakresom poglądów o charakterze teocentrycznym, chrystocentrycznym, eschatycznym i eklezjalnym. Ze względu na wprowadzoną hipotezę o pośredniczącej funkcji religijności instytucjonalnej w akceptacji przekonań religijnych, zakres eklezjalny jest w skali reprezentowany przez większą liczbę twierdzeń.²⁰

Proces doboru twierdzeń o centralnym znaczeniu dla zachowania przez jednostkę zgodności (congruence) z kościelnym systemem przekonań rozpoczęto od zebrania materiału wyjściowego w postaci wyników przeprowadzonego sondażu wśród świeckich i duchownych nauczycieli religii oraz wśród młodzieży i dorosłych z populacji, dla której przeznaczona jest skala. Ich zadaniem było krótkie i komunikatywne zdefiniowanie kilkunastu pojęć religijnych związanych z tematyką przedmiotu pomiaru. Drugie źródło stanowiły tezy zaczerpnięte z kościelnych „wyznań wiary” (credo) i ich katechizmowych opracowań oraz z dostępnych skal i ankiet do badania religijności.

Otrzymały tą drogą zbiór 62 twierdzeń poddano jeszcze raz ocenie 30 sędziów dla oszacowania zgodności każdego twierdzenia z kościelną interpretacją treści, którą wyraża. Ocenili oni także, na ile poszczególne twierdzenie jest odpowiednie do wyrażenia mierzonego aspektu systemu. Oceniano przy pomocy skali 1 do 4. Kolejne cyfry wyrażały stopień odpowiedniości twierdzenia do wyrażenia konkretnego przekonania: 4 — bardzo odpowiednie, 3 — odpowiednie, 2 — raczej odpowiednie, 1 — nieodpowiednie. W rezultacie do końcowej wersji skali weszły twierdzenia, które uzyskały oceny 3 i 4, uznane za najbardziej reprezentatywną próbkę zbioru wskaźników. Twierdzenia te pozostając w związku z treścią przedmiotu charakteryzują werbalną reakcję jednostki na przekonanie odnoszące się do jakiegoś jego aspektu. Zbiór ten pełni rolę bodźców wywołujących reakcje (odpowiedzi), które są werbalnymi wska-

²⁰ Por. Z. Palewski, *Zarys wybranych metod psychologicznych*, [w:] L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii. Metody badań psychologicznych*, t. 1, Warszawa 1968, s. III; Wł. Prężyńska, *Skala postaw religijnych*, „Roczniki Filozoficzne” 26 : 1968 z. 4. s. 75 — 89.

znikami odpowiednich wartości mierzonej zmiennej²¹. W ten sposób pomiaru dokonuje się przy pomocy skali złożonej z 44 twierdzeń; 37 sformułowanych pozytywnie i 7 sformułowanych negatywnie.

Do pomiaru odpowiedzi na każde pytanie (*item*) SSR zastosowano skalę typu Likerta o siedmioprzeciętowym kontinuum. Na każde twierdzenie jednostka daje jedną z siedmiu możliwych odpowiedzi: od „zdecydowanie zgadzam się” do „zdecydowanie nie zgadzam się”. Liczby od 1 do 7 stanowią składowe wartości pomiaru (kryteria reagowania), a kontinuum skali pozwala różnicować intensywność ustosunkowania do poszczególnych przekonań²². Hipotetycznemu kontinuum zmiennej ukrytej, tj. intensywności stosunku wobec jakiegoś aspektu systemu przekonań, odpowiada kontinuum psychologicznego procesu akceptacji treści²³. Liczba przyporządkowana podkreślonej odpowiedzi jest ilościowym wskaźnikiem intensywności, z jaką badany aprobeuje lub dezaprobuje dane twierdzenie²⁴. Wynik ogólny świadczący o miejscu danej osoby na kontinuum ustosunkowania, jest sumą wyników częściowych, czyli punktów przypisanych poszczególnym pozycjom skali²⁵.

III. ANALIZA CZYNNIKOWA

Dla sprawdzenia, czy zbioru 44 twierdzeń nie da się sprowadzić do względnie małej liczby czynników wyrażających powiązanie przekonań między sobą, zastosowano metodę analizy czynnikowej. Czynniki są konstruktami (wymiarami), które nie są bezpośrednio obserwowalne, lecz znajdują się u podstaw obserwowalnych zmiennych. Grupy zmiennych (tutaj twierdzeń) tworzą czynniki użyteczne w charakterystyce zmiennych. Czynniki takie mogą być potraktowane także jako zmienne źródłowe. W tym przypadku oczekuje się odpowiedzi czy SSR jest skalą jedno czy więcej wymiarową, oraz jaka jest natura ewentualnych wymiarów²⁶.

Analizie czynnikowej poddano wyniki uzyskane przy pomocy SSR w grupie 300 osób (151 kobiet i 149 mężczyzn) z przynajmniej średnim wykształceniem,

²¹ Por. M. Marody, *Sens empiryczny pojęcia postawy*, [w:] M. Borucka-Arctowa (red.), *Wybór tekstów z psychologii społecznej dla studentów prawa i administracji*, Kraków 1978.

²² Por. Wł. Prężyńska, *Skala postaw...*, s. 76.

²³ Por. R. L. Gorsuch, S.G. McFarland, *Single Vs. Multiple-item Scales for Measuring Religious Values*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 11 : 1972 s. 53 — 64; Wł. Prężyńska, *Skala postaw...*, s. 81.

²⁴ Skala SSR jest przeznaczona do badania osób z przynajmniej średnim wykształceniem.

²⁵ Równoległe do wybranych 10 twierdzeń ze skali SSR opracowano wersje: 10 twierdzeń sformułowanych w języku tradycyjnych symboli (np. niebo, piekło, grzech) oraz 10 twierdzeń wyrażających podmiotowe zaangażowanie jednostki wobec *sacrum*. Skale te nie będą tutaj dokładniej analizowane.

²⁶ Analiza czynnikowa została przeprowadzona w Ośrodku Obliczeniowym KUL wg programu SP/SS + PC na komputerze IBM XT—AT; por. M. J. Meadow, R. D. Kahoe, *Psychology of Religion. Religion in Individual Lives*, New York 1984, s. 306; por. M. J. Norusis, *SPSS/PC + Advanced Guide*, New York 1985, s. 42 — 44.

w wieku od 25 do 45 lat. Dobór był celowy pod kątem znalezienia próbki, na której możliwe byłoby zidentyfikowanie i analiza spójności przekonań²⁷. Dla otrzymania prostej struktury czynnikowej, określającej ilość znaczących i nadających się do interpretacji czynników, zastosowano metodę Varimax²⁸. W wyniku rotacji osi wyodrębnionych zostało 6 czynników, których wariancja wspólna jest większa od 1. Zdecydowane obniżenie się procentu wyjaśnianej wariancji po trzecim czynniku było empiryczną przesłanką do przyjęcia trójczynnikowego rozwiązania jako optymalnego ze względu na łatwość statystycznego opracowania i prostszą interpretację uzyskanej struktury czynnikowej²⁹. Drugą przesłanką do wyboru trójczynnikowego rozwiązania było założenie wyprowadzone na podstawie literatury i opracowania wyników pilotażowych badań wskazujących, że u podstaw ustosunkowania do przekonań religijnych znajdują się trzy różne typy asercji, pośredniczące w spotkaniu jednostki z przedmiotem religijnym: religijna, społeczna i racjonalna³⁰.

W powtórzonej analizie metodą Varimax poddano materiał pogrupowaniu wokół 3 czynników. Okazało się, że do 3 zadanych, rotowanych czynników weszły wszystkie twierdzenia skali. Trzy czynniki (C_1 , C_2 i C_3) wyjaśniają 53,3% wariancji całkowitej. Nasycenie ładunkiem czynnikowym³¹, które przyjęto jako kryterium do zakwalifikowania twierdzenia do czynnika wynosi .45³².

Treść twierdzeń, przynależących do każdego z czynników o ładunku .60 i powyżej oraz zestawienie najwyższych i najniższych ładunków w kolumnach macierzy czynnikowych pozwala nazwać poszczególne czynniki³³. Są to: czynnik przekonań podstawowych — centralnych ($PP - C_1$), czynnik przekonań kościelnych ($PK - C_2$), czynnik poglądów religijnych ($PR - C_3$)³⁴. Treść przekonań skupionych w czynnikach i ich funkcja w systemie przekonań pozwala wnioskować, że źródło ich wysokiej korelacji wewnątrz czynnika bierze swój początek z odmiennych cech przedmiotu religijnego, opisywa-

²⁷ Por. J. Brzeziński, *Elementy metodologii badań psychologicznych*, Warszawa 1980, s. 135.

²⁸ Por. B. Fruchter, E. Jennings, *Analiza czynnikowa*, [w:] H. Borko (red.), *Maszyny cyfrowe w badaniach naukowych*, Warszawa 1969; J. Okoń, *Analiza czynnikowa w psychologii*, Warszawa 1964, s. 201 nn.

²⁹ Por. R. B. Cattell 1966, za M. J. Norusis, jw., s. 47.

³⁰ Por. M. Heller, *Wszczęświat i Słowo*, Kraków 1981; D. B. Lindsey, jw., s. 336.

³¹ Ładunki czynnikowe są standaryzowanymi współczynnikami regresji wielokrotnej; równaniem regresyjnym oryginalnej zmiennej zależnej oraz czynników jako zmiennych niezależnych (por. M. J. Norusis, jw., s. 48). Ładunek czynnikowy ma postać współczynnika korelacji między testem (twierdzeniem) a czynnikiem, dlatego im wyższa jest korelacja, tym test jest bardziej nasycony i tym lepszą stanowi miarę tego czynnika (J. Okoń, jw., s. 58).

³² Minimalne nasycenie ładunkiem czynnikowym, pozwalające na zaliczenie kategorii do czynnika, wynosi najczęściej .30; por. D. M. Hilty, *Religious Belief, Participation and Consequences: An Exploratory and Confirmatory Analysis*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 27 : 1988 s. 243 — 259.

³³ Przy interpretacji czynników należy także wziąć pod uwagę skład grupy osób, przy pomocy której były prowadzone badania, np. wiek, wykształcenie itd. (J. Okoń, jw., s. 154 nn.)

³⁴ Por. zestawienie treści przekonań i ich nasycenie czynnikami.

nego przez te przekonania. W percepcji i akceptacji przedmiotu pośredniczy asercja typu religijnego, w której główną rolę spełnia percepcja *sacrum* dokonująca się w odniesieniu o charakterze relacji personalnej (C_1), percepcji w której pośredniczy zaangażowanie w instytucję religijną (C_2) oraz asercja typu abstrakcyjno-spekulatywnego (C_3).

Taką interpretację czynników potwierdzają wyniki analizy regresyjnej, przy pomocy której badano wpływ przekonań eschatologicznych sformułowanych w języku symbolicznym i tradycyjnym, oraz „przekonań zapodmiotowanych” i wiedzy religijnej na wyniki uzyskane w czynnikach³⁵. Okazało się, że z czynnikiem C_1 korelują dodatnio przekonania zapodmiotowane i eschatyczne, sformułowane w języku egzystencjalnym. Z czynnikiem C_2 korelują dodatnio przekonania zapodmiotowane, lecz ujemnie przekonania eschatyczno-egzystencjalne i poziom wiedzy religijnej. Z czynnikiem C_3 korelują ujemnie przekonania zapodmiotowane, dodatnio przekonania eschatyczno-tradycyjne i wiedza religijna. Poniższa tabela zawiera kolejno: numery twierdzeń SSR, ich treść oraz wartości ładunków czynnikowych (C_1 , C_2 , C_3), które są podstawą wyodrębnionych wymiarów: *PP*, *PK* i *PR*.

Wykaz ładunków czynnikowych SSR

Treść twierdzenia	Czynniki		
	C_1	C_2	C_3
1. Odpowiedzialność za bliźniego jest zadaniem powierzonym przez Boga każdemu człowiekowi.	.49	---	---
2. Jezus Chrystus istniał rzeczywiście.	.63	---	---
3. W człowieku nie istnieje nieśmiertelny pierwiastek duchowy.	---	---	.56
4. Moją żywą łączność z Chrystusem zawdzięczam Kościołowi, jego nauce i sakramentom.	---	.65	---
5. Kościół pomaga mi być dobrym człowiekiem.	---	.66	---
6. Kościół mimo wad ludzkich jest dziełem Chrystusa, w którym działa Duch Święty jako źródło życia i świętości.	.55	---	---
7. Bez pośrednictwa Kościoła można być dobrym chrześcijaninem.	---	.56	---
8. Jezus Chrystus to Syn Boży, który stał się człowiekiem.	.77	---	---
9. Z woli Chrystusa w Kościele istnieje widzialne kierownictwo i władza.	---	.53	---
10. Bóg przez Jezusa Chrystusa daje się poznać jako Trójca Osób, angażujących się w zbawienie człowieka.	.67	---	---
11. Ludzie, którzy świadomie i dobrowolnie odrzucili miłość Boga na zawsze, będą po śmierci całą wieczność pozbawieni Boga i wspólnoty ze świętymi.	.45	---	---
12. Dzięki Kościołowi odkrywam pełny sens mojego życia.	.48	.69	---

³⁵ Zależności te obliczono w ramach przygotowywanej przez autora rozprawy doktorskiej.

1	2	3	4
13. Człowiek nie pochodzi od Boga.	---	---	.67
14. Kościołowi zawdzięczam zrodzenie się mojej wiary i jej rozwój.	---	.60	---
15. Przyjmując sakramenty Kościoła spotykamy się w sposób szczególnie z Chrystusem.	.72	---	---
16. Człowiek posiada wolną wolę, którą Bóg szanuje w tym życiu i w wieczności.	.60	---	---
17. Każdy człowiek rodzi się w stanie grzechu pierworodnego.	.68	---	---
18. Człowiek, który umiera w stanie przyjaźni z Bogiem, ale jest jeszcze obciążony skutkami grzechów, doznaje po śmierci oczyszczenia aż do całkowitego zjednoczenia z Bogiem.	.61	---	---
19. Sprawy dotyczące wiary, moralności i sakramentów w Kościele mogą być rozstrzygane przez głosowanie wiernych.	---	---	.64
20. Jezus umarł, został pogrzebany i po śmierci ukazywał się w ciele uwielbionym, dając tym dowód, że Bóg wprowadził Go w pełnię nowego życia.	.76	---	---
21. Zmarli, którzy nie są potępieni, mogą wstawiać się za nami do Boga.	.52	---	---
22. W krytycznych chwilach życia mogę liczyć na pomoc Kościoła.	---	.68	---
23. Bóg wybierając Maryję na matkę swojego Syna zachował ją od początku jej życia od grzechu.	.67	---	---
24. Tylko Kościół może autentycznie wyjaśniać prawdę objawioną, zawartą w Piśmie świętym.	---	.62	---
25. W Kościele spotykamy się z Chrystusem w Jego słowie.	.72	---	---
26. Dzięki specjalnemu darowi Ducha Świętego oficjalne nauczanie papieża w zakresie wiary i moralności wyraża wiernie naukę Kościoła.	.51	.51	---
27. Bez Kościoła chrześcijaństwo przestałoby już dawno istnieć.	---	.54	---
28. Chrystus obecny podczas mszy św., w czasie konsekracji przemienia chleb i wino w swoje prawdziwe Ciało i Krew.	.69	---	---
29. Katolicy są zobowiązani zachować naukę Kościoła dotyczącą życia seksualnego i małżeńskiego.	.47	---	---
30. Człowiek przez swoje ciało związany jest z materią, a przez sferę ducha (myślenie, wolność, miłość) ujawnia swoje szczególne podobieństwo do Boga	.61	---	---
31. Wszyscy ochrzczeni — także nie kapłani — winni mieć prawo do odprawiania mszy św. i udzielania rozgrzeszenia na spowiedzi.	---	---	.51
32. Maryja złączona niepowtarzalną więzią z Chrystusem weszła na wzór swojego Syna w pełną wspólnotę życia z Bogiem (z ciałem i duszą została wzięta do nieba).	.76	---	---
33. Chrystus przez swoje życie, śmierć i zmartwychwstanie wyzwolił człowieka z niewoli grzechu i śmierci oraz otworzył ludziom drogę do życia w przyjaźni z Bogiem.	.72	---	---
34. Zmarłym możemy pomóc naszą modlitwą i dobrymi czynami.	.69	---	---
35. Bóg ostatecznie i najpełniej objawił się w swoim Synu Jezusie Chrystusie.	.81	---	---
36. W powszechnym zmartwychwstaniu będą uczestniczyć ludzie w całkowitej jedności swego ciała i ducha oraz wszechświat związany z ich losem.	.58	---	---
37. Kościół Jezusa Chrystusa nie jest konieczny do osiągnięcia zbawienia.	---	---	.55

1	2	3	4
38. Ludzie, którzy pozytywnie odpowiadają swym życiem na miłość i dobroć Boga, po śmierci będą mieć udział w Jego życiu.	.75	---	---
39. Istnieje szatan, który może wywierać wpływ na człowieka.	.54	---	---
40. W chwili śmierci dokonuje się szczegółowy osąd człowieka, który decyduje o jego wieczności.	.63	---	---
41. Bóg nie istnieje.	.73	---	---
42. Chrystus objawi się powtórnie, aby ostatecznie dopełnić dzieła zbawienia ludzi.	.50	---	---
43. Wszystko stworzył Bóg i uczestniczy we wszystkim, co się dzieje.	.67	---	---
44. Wszystkich ludzi czeka spotkanie z Chrystusem, które ujawni wobec Boga i ludzi prawdziwą wartość ich czynów i zamysłów.	.79	---	---

IV. RZETELNOŚĆ I TRAFNOŚĆ SSR

Do oceny Rzetelności, która w psychologii oznacza dokładność, z jaką „test mierzy to, co ma mierzyć”, została zastosowana technika estymacji wewnętrznej na podstawie analizy wariancji. Nie jest ona obciążona wpływem zmiennych pamięci, uczenia się, czy też zmianą warunków testowania. W wyniku zastosowania metody Wienera (jednoczynnikowy układ z wielokrotnym powtarzaniem zmiennej zależnej) otrzymano następujące wartości r_{tt} dla czynników SSR: $C_1 = .97$, $C_2 = .88$, $C_3 = .67$ ³⁶. Niższe współczynniki dla C_2 i C_3 są prawdopodobnie spowodowane mniejszą liczbą twierdzeń wchodzących w ich skład. Rzetelność C_3 jest jednak wystarczająca. Obliczono też wskaźnik stałości dla SSR metodą dwukrotnego badania w odstępnie 2 do 3 tygodni. Badaniami objęto 75 osób (35 mężczyzn i 40 kobiet). Współczynnik korelacji Pearsona między wynikami tych samych osób obliczony dla poszczególnych twierdzeń wynosi od .28 do .88 (średni wynik wynosi .63). Wszystkie wyniki są statystycznie b. istotne ($p < .001$) z wyjątkiem tw. nr 40 ($p < .01$). Najniższą stałością cechują się twierdzenia, których treść jest trudna do empirycznej weryfikacji.

Trafność jest najczęściej rozumiana jako dokładność, z jaką test mierzy to, co ma mierzyć. Spośród kilku rodzajów trafności, najważniejsza jest trafność treściowa i czynnikowa³⁷. Trafność treściową, która wskazuje stopień, w jakim pozycje skali są próbą zbioru wszystkich pozycji mających związek z założonym przedmiotem pomiaru, ocenili kompetentni sędziowie. Wszystkie twierdzenia SSR otrzymały przynajmniej ocenę „odpowiednie”, posiadają zatem trafność logiczną. Obliczono też współczynniki korelacji między każdą pozycją skali i jej wynikiem ogólnym, które wynoszą od .37 do .82 (średnia wynosi .65), podczas gdy wartość krytyczna r dla alfa równego .001 wynosi .18. Jed-

³⁶ J. Brzeziński, *Badanie testu psychometrycznego metodą analizy wariancji*, [w:] J. Brzeziński (red.), *Wybrane zagadnienia z psychometrii i diagnostyki psychologicznej*, Poznań 1984.

³⁷ Por. J. Brzeziński, *Elementy metodologii...*, s. 190 — 196.

norodność testu przemawia na korzyść jego trafności, gdyż badany przedmiot jest reprezentowany przez większą liczbę wskaźników. Także wprowadzone pojęcie intensywności oraz zasada udzielania odpowiedzi przez badanych pozwalają sądzić, że kontinuum empiryczne skali trafnie odpowiada mierzonej zmiennej³⁸. Trafność *SSR* potwierdza również to, że nadaje się ona do różnicowania grupy o religijności spójnej i niespójnej³⁹.

V. WNIOSKI

Przedmiotem opracowania było zdefiniowanie religijności spójnej celem skonstruowania metody do empirycznego badania zgodności między postawą religijną a systemem religijnych przekonań, oraz do pomiaru wewnętrznej spójności przekonań posiadanych przez jednostkę w obrazie przedmiotu jej postawy religijnej. Skonstruowana skala, której proces opracowania został przedstawiony, służy do różnicowania grup o religijności spójnej i niespójnej, oraz do typologizacji religijności niespójnej. W trakcie opracowywania okazało się, że konstruowaną metodę konstytuują przekonania, które dało się sprowadzić do trzech wymiarów: przekonań podstawowych, przekonań kościelnych i poglądów religijnych. Źródeł wielowymiarowego charakteru skali należy poszukiwać w różnych rodzajach poznania, pośredniczących w postawie jednostki wobec przedmiotu religijnego. Analiza czynnikowa umożliwiła więc rekonstrukcję procesu powstawania spójnej religijności, która przypuszczalnie ma miejsce wtedy, gdy w procesie ustosunkowania uczestniczy właściwy dla charakteru treści typ asercji. Można przypuszczać, że do pełnej akceptacji systemu religijnych przekonań potrzebne jest zaangażowanie wszystkich typów poznania przedmiotu religijnego, lecz we właściwej proporcji. U źródeł czynnika przekonań podstawowych zdaje się leżeć doświadczenie religijne strukturowane przez religię chrześcijańską i skierowane na symbol (osobę) Boga i Jezusa Chrystusa. U podstaw akceptacji przekonań kościelnych, wyrażających funkcje i wartość instytucji religijnej dla osobistej religijności, znajduje się przypuszczalnie intensywnie przeżywane doświadczenie przynależności do Kościoła. W ustosunkowaniu do poglądów religijnych najsilniej wydaje się pośredniczyć poznanie intelektualne, dyskursywne.

Można też przypuszczać, że stosunek do instytucji religijnej pełni rolę pośredniczącą w akceptacji czysto doktrynalnych sformułowań religijnego systemu. Skala posiada wystarczającą dla dalszych badań eksperymentalnych rzetelność i trafność. Trafność i rzetelność czynnikowych podskal przekonań kościelnych i poglądów religijnych można podwyższyć przez ich wydłużenie.

³⁸ Por. J. Brzeziński, *iw.*, s. 191; Wł. Prężyna, *iw.*, 84.

³⁹ Autor sprawdził, że za pomocą *SSR* można zidentyfikować grupy osób o religijności spójnej i niespójnej.

Odkryta wielowymiarowość *SSR* oraz hipotezy ją wyjaśniające, wskazują na potrzebę dalszych poszukiwań w dziedzinie spójności przekonań i metody jej badania. Interesujące i potrzebne wydają się być badania nad psychologiczną funkcją symbolu religijnego i religijnego doświadczenia w spójnej religijności. Potrzebne wydaje się być zbadanie społecznego wymiaru religijności jako korelatu spójności przekonań, np. uczestnictwa w grupie religijnej i w jej tradycji. Wymiar poglądów religijnych należałoby zbadać w relacji do procesów myślowych i stylów poznawczych jednostki religijnej.

COHERENT RELIGIOSITY Conception and Measurement

Summary

According to a common accepted opinion in sociology and pastoral theology concerning the phenomenon of selective attitude towards the official ecclesiastical teaching — is this paper dealing with phenomenon of the coherent religiosity. Religiosity can be considered as an attitude in a two-fold aspect. Religiosity cohesive in an objective sens coincides with the officially accepted beliefs of the Church. The subjective point of view of the cohesive religious attitude points out the conformity of cognitive component of the attitude concerning the direction and intensity in all aspects of the true religious life.

The measurement was made in a scale (*SSR*) of 44 units (items) for measuring. As a result of the factor analysis ($N = 300$) using the method *VARIMAX* was an identification of three rotated factors — dimensions of fundamental beliefs (christocentric, eschatic), convictions ecclesiastical and theoretical. The analysis of the content of the beliefs belonging to several factors permits to be persuaded that on the basis of discovered dimensions can be found 3 types of experience: existential, social, intellectual which are mediating in approval of religious beliefs, and are influential in performing the function of selectivity and the shaping of religious behaviour.

The scale has an experimental characteristic trying to satisfy the statistical criterions and can be used to discern the variety of people with the cohesive or non-cohesive religiosity or to help for a description and analysis of religiosity.